

Kummuh Ülkesi'nin Asur Devleti Açısından Önemi

Suzan AKKUŞ MUTLU*

ÖZET

MÖ. 1200 yıllarında ekonomik sebeplerden dolayı meydana gelen Deniz Kavimleri Göçü'nden sonra Anadolu'nun merkezindeki Hitit Devleti yıkılmış ve Anadolu'da siyasal güç dengesi sürekli olarak değişmişti. Daha sonra Hititler tarafından Anadolu'nun güney ve doğu bölgelerinde Geç Hitit Beylikleri adı verilen yeni siyasal teşekküller oluşturuldu. Bu beyliklerden Kummuh, bugünkü Adıyaman ilimizi, Nizip'ten İslahiye'nin kuzeyini ve Kahramanmaraş'ın doğusunu içine alan bereketli topraklar üzerinde kuruldu. Geç Hitit Beylikleri, zaman zaman Anadolu'da değişen güç dengelerine göre Frig, Urartu veya Asur kralları arasında el değiştiriyordu. Çünkü Asur kralları Akdeniz ticaretinin denetimini ellerinde tutmaya büyük önem veriyorlardı. Ancak Anadolu'daki Frig ve Urartular da Asur'un bu amacına ulaşmasında bir engel oluşturuyordu. Bu nedenle Kummuh Kırallığı MÖ. I. bin yılın ilk çeyreğinde Akdeniz ticaretine, bölgenin zengin demir, gümüş ve sedir ağaçlarına sahip olmak isteyen devletlerin mücadele sahasını oluşturdu. Zira Geç Hitit bölgesi doğudan Anadolu'nun içlerine ve buradaki ticaret yollarına açılan bir kapı görevi üstlenirken, Akdeniz'e ulaşmada da önemli bir noktada yer alıyordu. Batıdaki önemli hammadde bölgelerine ulaşım da, doğu ve güneydekiler için bu bölge üzerinden yapılmak zorundaydı. Asur'a karşı gelemeyecek yerel beylikler Asur'un üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalsalar da zamanla ellerine geçen fırsatları Asur'a karşı kullanmışlardı. Asur Devleti ise bu beyliklerin varlıklarını devam ettirmelerine yönelik bir politika uyguladı. Kummuh, Asur Devleti'nin Anadolu'ya hükmetme çabaları sırasında zaman zaman Asurlularla müttefik olarak hareket etmiş, bazen de mücadele içerisine girmişti. Ancak bu mücadelelerde bir üstünlük sağlayamamıştı.

Bu çalışmamızda çivi yazılı kaynaklar ışığında Geç Hitit Beylikleri'nden Kummuh krallığının bulunduğu coğrafyanın Asur Devleti açısından önemi ve beyliğin Asurlularla olan ilişkileri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kummuh, Kumaha, Asur, Çivi Yazılı Kaynak, Hitit.

* Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,

The Importance of Kummuh State From The View of Assyrian Country

ABSTRACT

After migration of the Sea Peoples which had occurred due to economical reasons during 1200s BC, Hittite Empire collapsed in central Anatolia and political balance of power changed continuously in Anatolia. Afterwards, new political formations called Neo-Hittite city-states were created by Hittites in the southern and eastern regions of Anatolia. Kummuh, one of these city-states was established on fertile soils consisting of our current city Adıyaman, Nizip, northern side of Islahiye and eastern side of Kahramanmaraş. Neo-Hittite city-states was changing hands among Phrygian, Urartu or Assyrian kings from time to time according to the changing balance of power in Anatolia. Because Assyrian kings gave great importance to keep control of Mediterranean trade in their hands. However, Phrygia and Urartu in Anatolia posed an obstacle for Assyria in achieving this goal. Therefore, Kingdom of Kummuh was fighting field of states that wanted to have Mediterranean trade, rich iron, silver and cedarwood of the region in the first quarter of first millennium BC. Because Neo-Hittite region was located in an important point in reaching Mediterranean while it was undertaking a task of being a door opening to inside of Anatolia and trade routes in here from east. Access to the regions of important raw materials in the west for those who were in east and south had to be made through this way. Even if local principalities that couldn't come against Assyria had to accept the rule of Assyria, they used opportunities that they obtained against Assyria in time. Assyrian Empire implemented a policy that enabled these principalities to continue their existence. While Assyrian Empire was trying to rule over Anatolia, Kummuh acted as an ally of Assyria and also entered into struggle with it sometimes. However, it couldn't provide an advantage in these struggles.

In this study, importance of region in which Kingdom of Kummuh, one of the Neo-Hittite city-states located from the viewpoint of Assyrian Empire and relationship of this city-state with Assyria will be examined in the light of cuneiform sources.

Key Words: *Kummuh, Kumaha, Assyria, Cuneiform Sources, Hittite.*

GİRİŞ

MÖ. II. Bin yılda Anadolu'da ilk merkezi devleti kuran Hititlerin Anadolu'ya ne zaman geldikleri ve Anadolu'nun yerli halkı olup olmadıkları bilim adamları arasında tartışma konusu olmuştur.¹ Kızılırmak'ın güneyinde Neša adı verilen bölgede ilk yerleşimlerini kuran Hititler, daha sonra Hatti memleketini ele geçirerek burada Anadolu'nun ilk merkezi devletini kurmuşlardır.²

MÖ. II. bin yılda Trakların hâkimiyeti altında bulunan Balkan Yarımadası'nın güney batı bölgeleri İlliryalılar tarafından işgal edilmişti. Bu işgal sonucunda yerlerinden oynayan Trak kabileleri en çok da Brigler ya da Frigler, boğazlar üzerinden Anadolu'ya geçerek ülkenin batısında ve kuzeyinde bulunan bazı savaşçı kabileleri de yanlarına alarak tarihe Deniz Kavimleri Göçü ya da Egelî Kavimler Göçü³ olarak geçecek bir hareketi başlatmışlardı.⁴ Bu göçler sonucunda Hitit Devleti'nin yıkılması Anadolu'da büyük bir kargaşa dönemini de beraberinde getirmişti. Hitit Devleti'nin yıkılmasından sonra Anadolu'da Geç Hitit Beylikleri kurulmuştu. Bu süreçte Mitanni ve III. Babil (Kaslar) devletleri de tarih sahnesinden çekilmişlerdi. Ön Asya'daki bu siyasi

¹ Hititlerin Anadolu'ya nereden geldikleri konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşler içerisinde en çok ön plana çıkan iki farklı görüş vardır. 1- Kafkaslar üzerinden Doğu Anadolu'ya geldikleri, buradan da daha sonraki zamanlarda Orta Anadolu'ya yerleştikleri görüşüdür. 2- Batıdan Trakya üzerinden boğazları geçerek Anadolu'ya geldikleri ve Çukurova bölgesine yerleştikleri görüşüdür. Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, *Eskiçağda Göçler*, Ekin Kitabevi, Bursa 2014, s.69; Albrecht Goetze, *Kulturgeschichte des Alten Orients: Kleinasien*. II. Baskı, München 1957, s. 10.

² Hüseyin Gazi Topdemir- Seda Özsoy, *Uygurluk Tarihi*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2013, s. 78. 1906 yılında Boğazköy'de yapılan kazılar sonucunda bulunan 30.000'in üzerinde çivi yazılı tabletin incelenmesi sonucunda Boğazköy (Hattuša)'ün Hitit Devleti'nin başkenti olduğu anlaşılmıştır. Sedat Alp, 2005: 1; Memiş-Bülbül, a.g.e., s. 66, 67.

³ Bu göç hareketinin Ege Göçleri ya da Deniz Kavimleri Göçü olarak ifade edilmesinin nedeni, göçlere katılan kavimlerin Akdeniz ve Ege adalarında yaşayan denizci kavimlerden oluşmasından kaynaklanmaktadır. Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi, XII. Baskı*, Ekin Kitabevi, Bursa 2013, s. 169.

⁴ Egelî Kavimler Göçü için bakınız: Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, TTK, Ankara 2011, s. 88; Memiş-Bülbül, a.g.e., 108; 109. Mehmet Ali Kaya, *İlkçağ Tarih ve Uygurluğu*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2015, s. 101-104; Oğuz Tekin, *Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 57-59; March Desti, *Anadolu Uygurlukları*, Muna Cedden (Çev.), II. Baskı, Dost Yayınları, Ankara, 2009, s. 97-101. Mısır Firavnu III Ramses, Medinet Habu'daki büyük gömüt tapınağının duvarlarında krallığının beşinci ve sekizinci yıllarında yaptığı savaşlar anlatılmıştır. Ramses bu yazıtlarda Doğu Akdeniz ülkelerini yakıp yıktıktan sonra Mısır'a kadar gelen birbirleriyle kan bağı olmayan halkların Hattileri yok ettiğini belirtmektedir. Bir önceki firavun Merneptah da bu kavimleri geri püskürttüğünden bahsetmektedir. Seton Lloyd, *Türkiye'nin Tarihi Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygurlukları*, Ender Varinlioğlu (çev.), 22. Baskı, Tübitak Yayınları, Ankara 2012, s. 51-53; Stafeno De Martino, *Hititler*, Erendiz Özbayoğlu (çev.), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003, s. 74; Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s. 161. Yine Merneptah devrine ait İsrail steli Libya ordusuna karşı kazanılan zaferi ve Mısırlıların bu galibiyetten duydukları mutluluğu anlatmaktadır. Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s. 162.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

karışıklık Anadolu'ya hükmetme arzusunda olan Asur Devleti için bulunmaz bir fırsat olmuştu.⁵ Geç Hitit Beylikleri, Asur'un Anadolu'ya hükmetme çabaları sırasında, daha çok Urartulara güveniyordu. Bu dönemde Asur'un ordularına karşı koymak neredeyse imkânsızdı. Urartular ise sahip oldukları coğrafi konum sayesinde Asur karşısında durabiliyordu. Geç Hitit Beylikleri, zaman zaman Anadolu'da değişen güç dengelerine göre Frig, Urartu veya Asur kralları arasında el değiştiriyordu. Bu beyliklerden Kummuh MÖ. II. bin yılın sonlarından itibaren bilinen, Asur kaynaklarında hem bir yerleşim yeri hem de bir başkent [matKu-um-mu]-ha-a [mKu-uş-ta-áš-pí] olarak geçmektedir.⁶ Asurca yazıtlarda "KUR/URU Kummuh", Urartu yazıtlarında "URU Qumaha", Yeni Babil kaynaklarında "URU Kimuhu" olarak yazılan bu Geç Hitit Beyliği'nin Malpınar kaya kitabesinde adı "Kumaha" olarak geçmektedir.⁷ Bu beyliğin bulunduğu coğrafya Helenistik dönemde Kommagene adını alacaktır.⁸ Asur yazıtlarında geçen Kutmuhi'nin Geç Hitit Beyliği Kummuh ile aynı olup olmadığı bilim dünyasında tartışma konusu olmuştur. Barnett bu iki krallığın tamamen birbirinden farklı olduğunu belirtmektedir.⁹ Luckenbill ise Kutmuhi isminin Asurnasirpal döneminde Kummuh olarak değiştiğini savunmaktadır. Dolayısıyla bu iki kelimenin aynı kavim için kullanıldığı görüşündedir.¹⁰ F. K. Dörner ise Asur metinlerinde geçen Katmuhi veya Kutmuhi adlı yörenin Kummuh ile aynı olmadığı ve Katmuhi'nin Dicle kıyısında aranması gerektiği düşüncesini savunmaktadır.¹¹ Süleyman Özkan da Kummuh ile Kutmuhi kavimlerinin

⁵ Akdeniz ve Anadolu ticaretine hâkim olmak isteyen Asur'un amacına ulaşması o kadar da kolay olmayacaktı. Çünkü bu defa yeni bir tehdit olan Arami göçleri başlamıştı. Asur MÖ. IX. yüzyılda Aramiler üzerine seferler düzenleyerek onları itaat altına aldı. Ancak bu göç hareketleri nedeniyle zaman zaman güç kaybetmiş ve Anadolu üzerindeki emellerine tam anlamıyla ulaşamamıştır. Cemil Bülbül, "Eskiçağ Medeniyetlerinde Dünya Hâkimiyeti Düşüncesi", *Turkish Studies*, 9/7, 2014, s. 221; Kaya, a.g.e., s. 103; Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, III. Baskı, Ekin Kitabevi, Bursa 2012a, s. 128; Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, IXX. Baskı, Tübitak Yayınları, Ankara, 2005, s. 108-110; Recep Yıldırım, *Başlangıçtan Aydınlanma Dönemine Kadar Uygarlık Tarihi*, Tübitak Yayınları, İzmir 2000, s. 100; De Martino, a.g.e.,s. 74, 75; Memiş, , *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s. 167; Isabella Klock-Fontanille, *Hititler*, Nuriye Yiğitler (çev.), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2005, s. 38,39; J. G. Macqueen, *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, Esra Davutoğlu (çev.), III. Baskı, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2013, s. 171. V. Dıakov- S. Kovalev, *İlkçağ Tarihi, Ortadoğu Uzakdoğu Eski Yunan*, Özdemir İnce (çev.), C. I, Yordam Kitap Basımı, İstanbul 2008, s. 198.

⁶ P. Rost 1893, *Noach Einmal Das Bit-Hilani und Die Assyrische Saule*, Leipzig 1983, s. 11.

⁷ J. D. Hawkins, "The Neo-Hittite States in Syria and Anatolia", *CAH III/1*, 1982b, s. 372-375; David D. Luckenbill, *Ancient Records of Assyriaand Babilonia, VOL. I (ARAB I)*, The University of Chicago Press, Chicago, 1926, NO. 220, 221, 769, 797, 813 vd. David D. Luckenbill, *Ancient Records of Assyriaand Babilonia, VOL. II (ARAB II)*, The University of Chicago Press, Chicago, 1927, No. 27, 92 vd. Savaş Özkan, "Kummuh/Kumaha", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. VIII, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 1993, s. 65; Füzuan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, TTK. Yayınevi, Ankara 1998, s. 242. Bilge Umar, *Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi*, C. I, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 1982, s. 193. Hasan Bahar, *Eskiçağ Uygarlıkları*, Kömen Yayınları, Konya 2011, s. 222. J. D. Hawkins, "Kummuh" *Reallexicon der Assyriologie*, 1982a, s. 338. J. D. Hawkins, "Kuzi- Tesub and the 'Great Kings ' of Karkamis", *Anatolian Studies* 38, 1988, s. 108. M. Kalaç- J. D. Hawkins, The Hieroglyphic Luwian Rock- Inscription of Malpınar. *Anatolian Studies XXXIX*, British Institute, Ankara 1989, s. 108,109. Ekrem Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya (En Eski Çağlardan Asur İmparatorluğunun Yıkılışına Kadar)*, II. Baskı, Ekin Kitabevi, Bursa, 2012b, s. 221.

⁸ Nimet Özgüç, "Samsat Mühürleri", *Belleter*, C. LI, S. 200, Türk Tarih Kurumu Yayınları,1987a, s. 434. Bugünkü Adıyaman, Maraş ve Gaziantep illerinin kapladığı alanda kurulan Kommagene Krallığı MÖ. 612 yılında Ptolemaios tarafından kurulmuştur. I. Antiokhos (MÖ. 69-34) zamanında en parlak dönemini yaşayan bu krallık MS. 72 yılında Roma Devleti'nin hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalmıştır. Tekin, a.g.e.,s. 173.

⁹ R. D. Barnett, Phrygia and the Peoples of Anatolia in the Iron Age. *CAH III/2*, 1975, s. 420.

¹⁰ ARAB I: 167. ARAB II: 470.

¹¹ F. K. Dörner, 1990, *Nemrut Dağında Tanrıların Tahtları*, S. 31, TTK. Basımevi, Ankara 1990, s. 130.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

farklı olduğunu, Kummuh kelimesinin Asur kaynaklarında ilk kez MÖ. 866 yılında geçtiğini belirtmektedir.¹²

Biz de bu çalışmamızda Kummuh ve Kutmuhi kavimleri ile ilgili tartışma kesin olarak ispat edilinceye kadar Asur ve Kummuh arasındaki ilişkiler hakkında bilgi verirken; Asur krallarının bırakmış oldukları çivi yazılı kaynaklarda geçen Kummuh kavminin Kutmuhi kavminden ayrı olarak değerlendirmenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

Kummuh krallığının kuzeyinde Melid (Malatya), batı ve güney batısında Gurgum (Kahramanmaraş), Sam'al (Gaziantep) ve güneyinde Kargamış Krallığı bulunmaktaydı.¹³ Halkının büyük çoğunluğu Hurri kökenli¹⁴ olan bu Geç Hitit Beyliği, MÖ. II. bin yılın sonlarında Malatya'dan Emar'a kadar uzanan bir bölgeyi kapsayan Kargamış krallığına bağlıydı.¹⁵

Asur kralı I. Tiglath-pileser (MÖ. 1114-1074) tarafından Kargamış üzerine düzenlenen seferin anlatıldığı yazıtta¹⁶ Kummuh beyliğinin adı geçmemektedir. Süleyman ÖZKAN, burada Kummuh'un adının zikredilmemesini, beyliğin henüz egemenliğini kazanamadığına işaret ettiğini ve beyliğin isminin Asur metinlerinde ilk kez MÖ. 866 yılında geçtiğine göre Kummuh, muhtemelen IX. yüzyılın başlarında Kargamış'tan ayrılıp müstakil bir devlet haline gelmiştir şeklinde yorumlamaktadır.¹⁷ Asur kralları Akdeniz ticaretinin denetimini ellerinde tutmaya büyük önem vermişlerdir. Ancak Anadolu'daki Urartular da Asur'un bu amacına ulaşmasında bir engel oluşturuyorlardı. Planlı bir şekilde yayılma siyaseti izleyen II. Adad-nirari (MÖ. 912-891) de diğer Asur kralları gibi Akdeniz ticaretini ele geçirmek istiyordu. Asur'un ticaret yollarına tam manasıyla kontrol edebilmesi için Kummuh ülkesini hâkimiyeti altında tutması gerekiyordu. Bu nedenle II. Adad-nirari Van Gölü'nün güneyine kadar ilerleyerek önce Urartular üzerine ard arda

¹² Savaş Özkan, "Kummuh/Kumaha", *Tarih İncelemeleri Dergisi*. S. VIII, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 1993, s. 67.

¹³ MÖ. 1200 yılından MÖ. 650 yılına kadar varlığını sürdüren Geç Hitit Devletleri'nin en batısında yer alan Tabal, kuzeyde Kızılırmak'tan güneyde Aladağlar ve Bolkar Dağları'na, batıda Tuz Gölü'nden, doğuda Gürün'e kadar uzanan sahaya hâkimdi. Bu krallıkların en kuzeydoğusunda, Malatya'da kurulan Milidia, Hitit Krallığının güneydoğusunda yer alan ve Fırat'ın geçiş yerini kontrol altında tutan Kargamış, Adıyaman bölgesinde kurulan Kummuh, Kahramanmaraş'ta Gurgum, Gaziantep'te merkezi Zincirli olan Sam'al, Antakya ve Amik ovasını kapsayan Pattin krallığı, Çukurova'da Que ve onun kuzeyindeki dağlık bölgede Hilakku krallığı yer almaktadır. Adıgüzel- Güner-Ocak vd., a.g.e.,s. 111, 112; Kaya, a.g.e.,s. 131; Yıldırım, a.g.e., s. 102; Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*, s. 21; Sevin, a.g.e., s. 196.

¹⁴ Umar, a.g.e., s. 193. Yazıtlarda geçen Kili-Teshup, Katazili, Kundaşpi, ve Kuşaşpi gibi kral isimlerinin Hurrice olması bölgedeki Hurri etkisinin uzun bir süre devam ettiğinin göstergesidir. Bahar, a.g.e., s. 222; Munn-Rankin 1975: 458. Bu isimlerin Hurrice olmasından dolayı Furüzan Kınal, Ege Göçlerinden sonra bile Kummuh krallığının Hurri asıllı bir sülale tarafından yönetildiğini ifade etmektedir. Kınal, a.g.e., s. 242. Bilge Umar ise Hitit krallarının da bazen Hurrice adlar aldığını ifade ederek bu görüşe karşı çıkmaktadır. Umar, a.g.e., s. 193.

¹⁵ J. D. 1988, Hawkins, "Kuzi- Tesub and the 'Great Kings ' of Karkamis", *Anatolian Studies* 38, s. 104-108.

¹⁶ I. Tiglath-pileser'in yazıtlarında Kutmuhi kralı Kili Teshup olarak geçmektedir. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi yazıtlarda geçen Kummuh ile Kutmuhi krallığının aynı olup olmadığı henüz kesinlik kazanmamıştır. Asur kralı Kili-Teshup'u savaş sırasında yakaladığını çocukları, eşyaları, 180 damar bronz, 5 tas bakır ve diğer altın, gümüş mallarını aldığını ve kıymetli ganimetleri alarak şehri yaktığını belirtmektedir. ARAB I, NO. 221,222.

¹⁷ Özkan, a.g.e., s. 67.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

dört sefer yaptı, sonra Kummuh ülkesini ele geçirdi.¹⁸ II. Asurnasirpal'in (MÖ. 884-858) tahta çıkmasından sonra yeniden Kummuh üzerine sefer düzenlendi.¹⁹ Asur kralı yazıtlarda Kummuh krallığından sedir ağacı, altın, gümüşü haraç olarak alındığı belirtilmektedir. Asur Devleti'nin önemli ihtiyaçlarından biri olan sedir ağacı Anadolu'dan karşılanmıştır. Ayrıca zengin madenler üzerinden de haraç alınarak Asur ekonomisine önemli bir katkı sağlanmıştır.²⁰ Asur Devleti Kummuh ülkesi üzerindeki egemenliğini kesin olarak II. Asurnasirpal'in saltanatının on sekizinci yılında elde etmiştir. Bu sefer sonucunda Urartular'ın bölgedeki hâkimiyeti kırılarak tüm Kummuh ülkesi Asur hâkimiyetine alınmıştır. Böylece kuzey yollarını denetim altına alarak, bölgenin zengin maden yataklarını da ele geçirmiştir. Asur III. Salmanassar (MÖ. 858-824) döneminde de Kummuh ülkesine seferler düzenlemeye devam etmiştir. Asur kralı yazıtlarında Burmar'ına şehirden hareket ederek Fırat Nehri'ni geçtiğini ve Kummuh kralı I. Hattuşili (Asurca Katazilu)'den gümüş, altın, öküz, koyun ve şarap haraç aldığını belirtmektedir. Kummuh kralı ancak haraç ödeyerek Asur akınlarından ülkesini koruyabilmiştir.²¹ Asur krallarının yazıtlarından da anlaşıldığı üzere Asur Devleti Kummuh ülkesinden zengin madenler üzerinden haraç olarak ekonomik bir gelir elde etmesinin yanı sıra yiyecek ve içecek ihtiyaçlarını da Kummuh ülkesinden haraç yoluyla karşılamıştır. III. Salmanassar'ın yazıtında şarabın da haraç olarak alınması dikkat çekicidir.

Asur ile Kummuh arasındaki ilişkiler her zaman düşmanca sürmemiştir. Geç Hitit Beylikleri içerisinde batıda Asur'un en sadık vasalı Kummuh idi. Assur kaynaklarından öğrendiğimiz kadarı ile III. Adad-Nirari (MÖ. 810-783) döneminde MÖ. 805 yılında Kummuh kralı, Asur'a karşı isyan eden ve vergi vermeyi reddeden sekiz Hatti kralı olarak anılan ittifağa karşı Asur kralını yardıma çağırdı.²² Asur kralı Pakarhubuni şehrinde ittifağı bozguna uğrattı. Bu dönemde Kummuh Kralı Uşpilulume ile Gurgum kralı Palalam'ın oğlu Qalparuda arasında sınır meselesi yüzünden bir sorun yaşandı. Ama yazıtlara göre Asur'a bağlı kalan Kummuh beyliği Gurgum ile yaşadığı sınır meselesinde Asur kralı tarafından ödüllendirildi ve sınır Kummuh kralının lehine yeniden düzenledi.²³ Aslında bu dönemde Kummuh gibi Gurgum da Asur'un vasalıydı. Ancak Kummuh'un Asur'a daha itaatkâr olmasından dolayı Asur kralları iki beylik arasındaki mücadelelerde kendine

¹⁸ Hüseyin Sever, *Asur Tarihi, III. Baskı*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2008, s. 79.

¹⁹ II. Asurnasirpal zulüm konusunda kendinden önceki yönetimleri geçmişti. Yazıtlarında kendisine karşı isyan edenlerin ele başlarının derisini yüzdürdüğünü, kimilerini bir sütuna çaktırdığını, kimilerini bir kazığa oturttuğunu, düşman komutanların kol ve bacaklarını kestirdiğini, kimilerinin gözlerini oyduğunu, gençleri canlı canlı yaktırdığını anlatmaktadır. Samuel Noah Kramer, 1975, *Mesopotamien- Frühe Staaten an Euphrat und Tigris*, Rowohlt Verlag, Hamburg 1975, s. 70.

²⁰ "Samas-nuri'nin eponiminde, yüce efendi, efendim Assur'un emri ile lyyar ayının 13. günü Kalah şehirden hareket ettim. Dicle'yi geçtikten sonra Qipanu ülkesine indim. Huzirina şehrinde Oipanu ülkesinin şehir yöneticilerinden haraç aldım. Huziri'na şehrinde iken Zalla'lı İtti'den (ve) Assa'lı Giridadi'den gümüş, altın, öküz (ve) koyunlardan (oluşan) haracı kabul ettim. O zamanda Kummuh'lu Qatazili'den sedir ağacı, gümüş (ve) altından (oluşan) haracı aldım. Huzirina şehirden hareket ederek Fırat'ın kıyılarına akıntıya karşı ilerledim..." ABI II, NO. 587; ARAB. I. no. 480; Grayson RIMA 2: 219.

²¹ Grayson, RIMA 3: 15; Grayson, RIMA 3: 23; Kinal, a.g.e., s. 242-243; Özkan, a.g.e., s. 69; Hawkins, "The Neo-Hittite States in Syria and Anatolia", s. 391.

²² Hawkins, "The Neo-Hittite States in Syria and Anatolia", s. 403.

²³ Yaklaşık MÖ. 805 yılında oluşturulan Pazarcık Steli, Kummuh Kralı Uşpilulume ve Gurgum Kralı Qalparuda arasındaki sınır anlaşmazlığı hakkında geniş bilgi vermektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Donbaz, 1990. Grayson, RIMA 3: 204, 205.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

daha bağlı olanın tarafını tutarak müdahalelerde bulunmuşlardır. Anadolu'da meydana gelen çatışmalarda ya da Asur aleyhine kurulan ittifaklara karşı Asur müdahale ederken kendisine bağlı sadık vasallar lehine hareket etmeyi tercih etmiştir. Asur'un amacı Kendine bağlı vasalları ödüllendirerek, rakip unsurların kendi aleyhinde oluşturulacak koalisyonlarına katılımını önlemektir. IV. Salmanassar'ın MÖ. 773'de Gurgum'a karşı Kummuh'un lehinde tekrar bölgeye müdahalesi görülmektedir. Bunun nedeni Gurgum'un bu dönemde sürekli toprak isteğinden kaynaklanmaktadır.²⁴

Urartu kralı II. Sarduri döneminde Kummuh ile ittifak yapılmıştı. Böylece Asur maden, kereste elde ettiği Doğu Akdeniz ve Torosların denetimini Urartulara kaptırma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı.²⁵ Kummuh bulunduğu bölge itibariyle Urartularla en sık ilişki de bulunan ve Urartunun siyasal gücünün en etkili olduğu Hitit beyliklerinden birisiydi.²⁶ Urartu kralı II. Sarduri döneminde Kummuh krallığının Asur'a bağlılığı sonlandırılmıştı.²⁷ MÖ. VIII. yüzyılın ilk yarısında Urartu Devleti'nin genel olarak Asur'a karşı bir üstünlüğü söz konusudur. Bunun nedeni Asur'daki iç karışıklıklar ve kralların Urartu'ya karşı basiretsiz davranmalarıdır. Ayrıca bölgedeki diğer şehir devletlerinin Urartuların yanında yer alarak Asur'a karşı ittifak kurmalarının da etkisi büyüktür. Asur Devleti'nin altın ve gümüş gibi değerli madenleri elde ettiği Kummuh'un Urartuların denetimine geçmesi Asur'un ekonomisine de büyük bir darbe olmuştur.²⁸ Asur tahtına bir ihtilalle çıkan III. Tiglath-pileser (MÖ. 745-727) Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye topraklarını geri almak ve bu topraklardaki zenginlikleri yeniden Asur'a bağlamak istiyordu. Bu dönemde Urartular, Orta Anadolu Platosu ve Asur arasındaki ticaret yolunu kesmişti. Ayrıca bölgede Asur'a karşı başını Urartu kralı II. Sarduri'nin çektiği ve Arpad kralı Agusi'nin oğlu Mati'ilu, Melid kralı Sulumeli, Gurgum kralı Tarhulara, Kummuh kralı Kuştaspi, Que kralı Urukki, Kargamışlı Pisiris

²⁴ G. Galil, "Conflicts Between Assyrian Vassals", *SAAB*, VI, 1992, s. 58. Veysel Donbaz, *III. Adad-nerari'ye Ait Yazıtlı Stel, Two Neo-Assyrian Stelae in the Antakya and Kahramanmaraş Museums*, Toronto, 1990. Grayson, *RIMA 3*: 239. Pazarlık baraj inşaatının karşısında Maraş yakınında Kızkapanlı Köyünde bulunan MÖ. 773 yılına ait bir taş stelin üzerine kazınmış olan metinde Kummuh Kralı Uşpilulume'nin sınırının onaylanmasını açıklar. Grayson, *RIMA 3*: 240.

²⁵ P. E. Zimanski, *Urartu Krallığı ve Topografya*, Urartu: Savaş ve Estetik G. Pulhan (çev.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s. 77. Wäfler 1986: 86. Die Auseinandersetzungen Zwischen Urartu und Assyrien, *Xenia 17*, Konstanz 1986, s. 86. II. Sarduri (MÖ. 760-730) İzoli (Habuşağı) Yazıtında Fırat' iki kez geçtiğinden ve Malatya krallığını vergiye bağladığından, Asur kralı Adad-nirari'yi yenilgiye uğrattığından söz etmektedir. Bahar, a.g.e., s. 228.

²⁶ J. D. Hawkins, 1982a, "Kummuh. *Reallexicon der Assyriologie*" s. 338-339. Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 164;

²⁷ Afif Erzen, *Doğu Anadolu ve Urartular*, III. Baskı, TTK Yayınevi, Ankara 1992, s. 33.

²⁸ Urartu Devleti'nin batısında yer alan Kummuh Urartu'nun Akdeniz'den yapacağı ihracatın güvenilir bir şekilde gerçekleşmesi açısından önemli bir noktada yer alıyordu. II. Sarduri buradan Asur'a taşınan hammadde ihracatını durdurmak ve bu hammaddeyi Urartunun kullanmasını istediği için Kummuh ve çevresinin kontrol altına alınması gerekiyordu. Bu sefer Urartu kaynaklarında şöyle anlatılmaktadır: "... Sarduri der ki: Kumahalhi ülkesi kralı Kuştaspi bağımsızdı, tek bir Urartu kralı bile oraya gitmemişti. Kumahalhi ülkesine karşı sefere çıktım. Tahkim edilmiş krali kent Hita'yu savaşla aldım. Göller bölgesindeki krali kent Halpa'yu ele geçirdim. Kuştaspi bana geldi ve ayaklarına kapandı. Onu ayağa kaldırdım. Bana vergi olarak 40 mina saf altın, 800 mina gümüş, 3000 adet giysi, 2000 bakır kalkan ve 1535 bakır kâse verdi..." Margaret R., *Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006. Altan Çilingiroğlu, *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, İzmir 1997, s. 39.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

ve Sam'al kralı Panammu'nun katıldıkları bir ittifak kurulmuştu.²⁹ Bu ittifakın nedeni bölgenin maden zenginlikleri olabilir. Urartular bölgede bir güç oluşturarak maden zenginliklerini Asur'a kaptırmak istemiyordu. Urartu kralı Sarduri, bölge üzerindeki hâkimiyetini pekiştirmek suretiyle, Asur Devleti'ni bu maden kaynaklarından mahrum bırakmayı amaçlamıştı. Bu nedenle MÖ. 743 yılında Urartu Kralı II. Sarduri Kummuh'a saldırmış ve Kuştaşpi'den vergi almıştı.³⁰ III. Tiglat-Pileser, hâkimiyetinin üçüncü yılı olan M.Ö. 743'te, Urartu ve müttefiklerini Kummuh (Kommagene-Adıyaman) Kiştan ve Halpi (Fırat kıyısında Samsat yöresinde) yakınlarında büyük bir bozguna uğratarak Urartuların etkisini yeniden kırdı.³¹ Bu savaş sonunda Arpad, Melidu, Kummuh gibi devletler tekrar Asur'un hâkimiyetini kabul ederek vergi ödemeye başlamışlardı.³² Urartuların bu mağlubiyetinden sonra Gurgum, Kummuh ve Melid krallıklarının Urartu yerine Asur'a maden haracı vermeye başlamaları, Urartu ekonomisine ve maden endüstrisine büyük bir darbe indirmişti.³³ Ayrıca seferden hemen sonra Akdeniz kıyılarındaki kentler Asur'a vergi vermeye başlamıştı. Lübnan Dağları ve Amanos Dağları'nın zenginlikleri de tekrar Asur'a kalmıştı.³⁴ III. Tiglat-Pileser yıllıklarında Gurgum'u tamamen yağmalayarak kendine bağladığını, Kummuh kralı Kuştaşpi ve Kargamış Kralı Pisiris'i cezalandırdığını yazmaktadır.³⁵ VIII. yüzyıldaki Urartu-Asur savaşının nedeni Hitit ve özellikle de Kummuh topraklarındaki demir olabilir.³⁶

²⁹ ARAB I, No. 769; Olmstead, 1923: 285; Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*, s. 234; Mehmet Kurt, "Yeni Asur Devleti'nin Kuzey Yayılımı ve Doğu Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası", *Fırat Üniversitesi Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Dergisi*, 2009, C. 8, S.1, s. 4. Hawkins, "The Neo-Hittite States in Syria and Anatolia", s. 410.

³⁰ Kemalettin Köroğlu, *Urartu Krallığı Döneminde Elazığ (Alzi) ve Çevresi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1996, s. 84.

³¹ Sevin, a.g.e., s. 20; Mirco Salvini, 2006, *Urartu Tarihi ve Kültürü*, Belgin Aksoy (çev.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006, s. 83. Amelia Khurt, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, Dilek Şendil (çev), İş Bankası Kültür Yayınları, İzmir 2009, s. 236. Memiş, , *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s. 205. Hawkins, "The Neo-Hittite States in Syria and Anatolia", s. 410. III. Tiglat-Pileser, hâkimiyetinin üçüncü yılı olan M.Ö. 743'te II. Sarduri ile yaptığı mücadele için bakınız: Michael Astour, "The Arena of Tiglath-Pileser III's Campaign Against Sarduri II (743 B.C.)", *Assur II*, 1979, s. 69-91.

³² Köroğlu, *Eski Mezopotamya*, s.164; Kurt, "Yeni Asur Devleti'nin Kuzey Yayılımı...", s.9.

³³ Çilingiroğlu, a.g.e., s. 40. Oktay Belli, *Eskiçağ Dünyasının En Büyük Madenci Krallığı: Urartular, Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999)*, 2000a, s. 372. Oktay Belli, "Doğu Anadolu'da Urartu Yol Şebekesinin Araştırılması", *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999)*, 2000b, s. 413.

³⁴ Çilingiroğlu, a.g.e., s. 40.

³⁵ III. Tiglat-pileser, Halpa (Adıyaman-Gölbaşı)'da meydana gelen mücadeleyi analarında şöyle anlatmaktadır: "Saltanatımın 3. yılında, Urartulu Sarduri bana karşı ayaklandı...birlikte Matilu...Melidli Sulumal, Gurgumlu Tarhulara, Kummuhlu Kuştaşpi birbirlerinin kuvvetine güvenerek ayaklandılar, ben onlarla savaştım,.....onların büyük bir bölümünü öldürdüm. Dağların dar geçitlerini ve uçurumları onların cesetleriyle doldurdum. Onların savaş arabalarını, onların sayısız... o katliamdan alıp götürdü ve Sarduri'nin... kendi ellerimle yakaladım. Eşyaları ile birlikte 72.690 insanı.... Sarduri hayatını kurtarmak için gece kaçtı ve bir daha görülmedi... Fırat üzerindeki köprüye kadar, ülkesinin sınırlarına kadar onu aradım...". ARAB, I, no.769; Mirco Salvini, "Some Historic-Geographical Problems Concerning Assyria and Urartu. *Neo-Assyrian Geography*, (ed.) Mario Liverani, Roma, Università di Roma "La Sapienza", Dipartimento di Scienze storiche, archeologiche antropologiche dell' Antichità, Roma: Quaderni di Geografia Storica 5, 1995, s. 53. D. Frankel, *The Ancient Kingdom of Urartu*, The British Museum Press, London 1979, s. 12 Luckenbill, ARAB I; 769. "...Kuta, Urra, Arana, Taba, Ualli şehirlerini Fırat nehrine kadar, ki burası Urartu kaleleri olan Kummuh, Kilissa, Ezieda, Abbissa, Harbisinna, Barbas, Tasa, Enzi, Anganu, Benu'nun sınırındır. Kallania, onun nehrini fethettim ve buraları Asur sınırları içine kattım. Onları Turtam bölgesi ve Nairi bölgesine ekledim" ARAB, I, no.785. Asur kralına ait Nimrud'da bulunan bir başka yazıtta gelişmeler şu şekilde anlatılmıştır: "... Urartulu Sardurri, Mati ilu ile birlikte bana karşı isyan etti. Kummuhi' deki Kiştan ve

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

III. Tiglath-pileser'in uyguladığı önemli politikalarından biri yerleşim yerlerini sistematik bir biçimde yıkmaktı. Bu sayede askeri gücünü genişletebiliyordu. Şehirleri yağmalayan Asurlular, ele geçirdikleri bölgelerdeki insanları öldürüyorlar veya zorla vatanlarından koparıyorlardı. Daha sonra bölgedeki idari organizasyonu yeniden kurup başına kendisine bağlı bir yönetici atıyordu. Böylece bu bölgeden savaş ganimetlerinin yanında uzun süre alacağı vergiler sayesinde ekonomik bir kaynak elde etmiş oluyordu. Asur krallarının sistematik bir şekilde uyguladığı sürgün politikası ile yani yerli halkı zorla başka bir bölgeye naklederek ele geçirilen bölgelerdeki yerli yöneticilerin yerine Asur'a bağlı bir yönetim getirilerek zayıflatılıyordu. Ayrıca Asurlu kralın inşaatlarında çalışacak iş gücü de esir edilen insanlardan sağlanıyordu.³⁷

Asur Devleti'nin en görkemli dönemi olan Sargonidler devrinde Anadolu çok karışık bir durumdadır. Stratejik öneme sahip olan bölgelerin sürekli el değiştirdiği bu dönemde Asur'un Anadolu politikası da değişmiştir. Bu döneme kadar aldığı vergiler ve hediyeler karşılığında Geç Hitit beyliklerinin siyasi varlığına dokunmayan Asur II. Sargon'dan itibaren dış politikada hedef büyütülmüştür. Bu döneme kadar Asurlular Anadolu'ya ganimet elde etmek ve ticaret yollarının denetimini elinde tutmak amacıyla seferler düzenliyordu. Ancak Sargon, Kuzey Mezopotamya, Suriye, Anadolu, Filistin ve Mısır'ı elde ederek bütün Yakın Doğu'yu hâkimiyeti altına almak ve büyük bir Asur imparatorluğu kurmak istiyordu.³⁸ Anadolu'daki kavimlerin Asur'a karşı başkaldırılarını önlemek için siyasi ve askeri önlemler almış, ancak başarılı olamamıştı. Bölgedeki kavimlerin Asur'a karşı isyan etmelerinin en önemli nedeni ise Urartu krallığıydı.

Asur kralı Sargon MÖ. 712'de Melid Kralı Tarhunazi'nin de ettiği yemini çiğneyip Assur'a bağlılıktan çıkması üzerine, Tarhunazi ile birlikte çok sayıda esiri Assur'a gönderip ve Melid'i de bir başka bağlaştığı olan Kummuh Kralı Mutallu'ya vermiştir.³⁹ Asur kralı bu hareketiyle sadık vasalı olan Kummuh'u da ödüllendirmiştir. Hawkins, kralın Hitit devletlerini teker teker yok ederken Kummuh'a yaptığı bu ayrıcalığı Urartu ve Frigya gibi güçlü rakiplere karşı sağlam bir bağlı devlet istemesine yormaktadır.⁴⁰ Ancak kısa bir süre sonra Urartu kralı II. Argiştı batıda sarsılan Urartu otoritesini tekrar kurmak amacıyla Kummuh Krallığı ile bir ittifak içerisine girmiştir. II. Sargon Ninive'de bir silindir yazıt üzerinde Kummahalı Mutallu'nun Urartu kralı Argiştıye güvenerek Asur'a ödediği haraç ve vergiyi ödemeyi bıraktığını, ayrıca kedisinden artık

Halpi' de onu yendim ve bütün kampı ele geçirdim. Silahlarımın dehşetinden korkarak hayatını kurtarmak için tek başına kaçtı. Kenti Turuşpa'nın önüne krali bir heykelimi koydurttum... Enzi'yi zaptettim ve Asur sınırları içine kattım. Onları Na'iri eyaletine ve Turtanu'nun eyaletine kattım." Köroğlu, *Urartu Krallığı...*, s. 85; Wisemann, a.g.e., s. 120. ARAB I, NO. 813.

³⁶ K. R. Maxwell-Hyslop- M. E. Mallowan, M. E. L. 1974, "Assyrian Sources of Iron", *Iraq*, 36 (1-2), 1974, s. 150.

³⁷ E. C. Kirschbaum, *Asurlular (Tarih, Toplum, Kültür)*, İlyayayınevi, İzmir 2004, s. 86.

³⁸ A. Kirk Grayson, "Assyrian Expansion Into Anatolia In The Sargonid Age (c.744-650 B.C)" *XXIVème Rencontre Assyriologique Internationale (XXXIV. Uluslararası Assirioloji Kongresi, 6-10/VI/1987-İstanbul)*, Kongreye Sunulan Bildiriler, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s. 131. J. D. Bing, *A History of Cilicia During The Assyrian Period*, Michigan 1987, s. 63. Suzan Akkuş Mutlu, "Çivi Yazılı Kaynaklar Işığında Asur ve Muşkilerin Anadolu'ya Hükmetme Çabaları", *Akademik Bakış Dergisi*, 2015, 51, s. 540. Mehmet Kurt, "II. Sargon Devri Kaynakları Işığında Güney Anadolu ve Toros Dağları Bölgesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2010b, C. 29, S. 48, s. 70.

³⁹ Hawkins, "Kummuh", s. 339.

⁴⁰ Hawkins, "The Neo-Hittite States in Syria and Anatolia", s. 420.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

armağanlarını esirgediğini belirtmektedir.⁴¹ II. Sargon 'un Kummuh'un bu döneme kadar bağımsız olarak kalmasına göz yummasının nedeni batıdaki Frig gücüne karşı tampon bir bölge istenmesinden olabilir. Nitekim M.Ö. 709'da vergisini ödemediğini bahane ederek güçlü bir ordu ile Kummaha üzerine bir sefer düzenleyen Asur kralı, Kummuh kralı Mutallu'nun kendisinin geldiğini öğrenince korkuya kapıldığını, şehrini terkettiğini ve bir daha görünmediğini belirtmektedir. Sargon bu sefer neticesinde Kummuh'u büyük bir bozguna uğratmış ve kralı Mutallu cezalandırılmıştır. Kummuh yaklaşık yüz yıl daha Asur'un hâkimiyetinde varlığını sürdürmüştür.⁴² Sargon'dan sonra Asur tahtına çıkan Sanherib, babasının saltanatı sırasında kuzey sınır bölgelerindeki düşmanlardan haber toplamak için oluşturulmuş olan istihbarat faaliyetlerini yönetiyordu. Özellikle de Urartu topraklarının kontrolünü sağlamak için çalışıyordu.⁴³ Babasının Asur'da olmadığı zamanlarda devlet işleriyle ilgileniyordu. Asur için gelen haracı topluyor zaman zaman da bazı önemli konularda mektuplar aracılığıyla babasıyla fikir alışverişinde bulunuyordu.⁴⁴

II. Sargon'un Suriye ve Hitit topraklarına yönelik politikaları dâhilinde sözü edilmesi gereken önemli bir etmen de zorunlu nüfus değişimleridir. Zorunlu nüfus göçü Asur tarafından çeşitli amaçlarla öteden beri uygulanan bir yöntem olmasına rağmen Geç-Hitit coğrafyasındaki direncin çökertilmesi için en yoğun olarak bu dönemde uygulandığını söyleyebiliriz. Hama ve Kummuh özellikle onun devrinde bu uygulamaya maruz kalan yerlerdendir. II. Sargon'un Kimmerler ile savaşırken ölmesi Melid ve Kummuh gibi yerel Anadolu krallıklarına fırsat vermiş ve bu krallıklar yeniden bağımsız olmuşlardır.⁴⁵ Bu tarihten itibaren de bu beylikle ilgili sınırlı olan bilgilerimizde son bulmaktadır.

⁴¹ Nimet Özgüç, "Sümeysat Definesi", *Bellekten*, C. II, S. 195, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987b, s. 442. Altan, Çilingiroğlu, *Urartu ve Kuzey Suriye Siyasal ve Kültürel İlişkiler*, Ege Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, İzmir 1984, s. 25; ARAB II, NO. 64. II. Sargon yazıtlarında bu durumu şöyle açıklamaktadır: "Kummuh ülkesinden Mutallu.....O'nu kurtaramayacak olan yandaşı Urartu kralı Argišti'ye güvenerek yıllık vergisini ve haracını ödemeyi durdurdu." ARAB II, NO. 64.

⁴² II. Sargon yazıtlarında Kummuh kralı Mutallu'dan tanrılardan korkmayan ve kötü biri olarak bahsetmektedir. Asur kralı yazıtlarında Hate şehri ile birlikte ülkenin geri kalan 62 şehrini ele geçirdiğini, Mutallu'nun karısını, çocuklarını, mal ve mülkünü halkıyla birlikte Asur'a götürdüğünü ve bölgeyi yeniden organize ederek gasp ettiği Bitlakin'in halkını buraya yerleştirdiğini, bölgeyi kendisine bağladıktan sonra başlarına bir memur atadığını belirtmektedir. ARAB II, NO. 45; ARAB II, NO. 64. II. Sargon'un Korsabad'da bulunan bir başka yazıtında tanrıların himayesinde seferler yaptığını ve Hate'nin, Kargamiş ve Kummuh şehirlerinin prenslerini öldürdüğünü belirtmektedir. ARAB II, NO. 79; ARAB II, NO. 99.

⁴³ H. W. Saggs, *The Might That Was Assyria*, New York: St. Martin's Press, 1990, s. 98.

⁴⁴ "Krala, efendime, hizmetkârın Sanherib (...) Kummuhlu (Kommageneli) haberciler geldi. Yanlarında haraçlarını ve yedi adet koşum katırı getirdiler. Haraç ve katırlar Kummuhlular (Kommageneliler)'in evlerinde barınmakta ve haberciler de orada bulunup kendi yiyeceklerini yemekteler. Onlar (kast edilen haraç ve katırları) yakalanıp Babil'e (II. Sargon'un muhtemelen o anda bulunduğu yer) götürülsün mü? Onlara (haberciler) mümkün olduğu kadar kralımın, efendimin emirlerini ulaştırma imkânını verin. Ayrıca kırmızı yün de getirdiler. Tüccarlar bana yedi biltum (yaklaşık 210 kg.) seçtiklerini ancak Kummuh (Kommagene)'daki insanların bunu kabul etmediklerini ve şöyle dediklerini söylediler: "Siz kim olduğunuzu sanmaktasınız? Siz hiçbir karar veremezsiniz. Götürülsün ve kralın dokumacıları karar versin. Kralım, efendim, bana yünleri kime göndereceğimi mektupla bildir." Kirschbaum, a.g.e., s. 97, 98.

⁴⁵ Özkan, a.g.e., s. 77. Mehmet Kurt, "Tabal Ülkesi'nin Politik ve İdari Yapısı", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23/2010, s. 133.

SONUÇ

Egeli Kavimler Göçü'nün ardından Anadolu'nun merkezindeki Hitit Devleti yıkılmış ve Geç Hitit Beylikleri Adı verilen yeni bir dönem başlamıştır. Anadolu'daki bu mevcut siyasi ortam Akdeniz ticaretini ele geçirmek isteyen devletler için de uygun bir ortam oluşturmuştur. Asur kralları Akdeniz ticaretine büyük önem vermişler ve Anadolu'nun ticaret yollarının denetimini ellerinde tutmak için sürekli bölgeye seferler düzenleyerek buradaki kavim ve devletleri Asur'un birer vasalı konumuna getirmişlerdir. Bu amaç doğrultusunda Geç Hitit beyliklerinden biri olan Kummuh üzerine seferler düzenleyerek bölgeyi denetim altında tutmaya çalışmışlardır. Çünkü Kummuh Akdeniz ticaret yolları üzerinde önemli bir mevkiye bulunmaktadır. Ayrıca Asur kralları yazılı kaynaklarında, Kummuh'tan altın ve gümüş gibi değerli madenleri haraç olarak aldıklarını belirtmişlerdir. Asur'un Kummuh ülkesinden değerli madenler üzerinden haraç alması bu ülkenin altın ve gümüş madenleri açısından zengin bir ülke olabileceği kanaatini uyandırmaktadır.

Asur'un en önemli rakiplerinden biri olan Urartular Asur Devleti'nin Geç Hitit Beylikleri üzerinde egemen olma isteğinin ardında, bölgenin ticaret yollarını ve maden zenginliklerini Asur'a kaptırmamak yatıyordu. Bu amaçla zaman zaman Asur'a karşı ittifaklar kurmuştur. Genel olarak Asur'a karşı sadık olan Kummuh krallığının bazen bu ittifaklar içerisinde yer aldığı da görülmektedir. Asur ise, Orta Anadolu ve Akdeniz arasındaki bağlantıyı sağladıkları için Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'de kurulan krallıklara büyük önem veriyordu. Bu nedenle bölge krallıklarının hâkimiyetini daimi olarak elinde tutmak istiyordu. Şehirleri yağmalayan Asurlular, ele geçirdikleri bölgelerdeki insanları öldürüyorlar veya zorla vatanlarından koparıyorlardı. Daha sonra bölgedeki idari organizasyonu yeniden kurup başına kendisine bağlı bir yönetici atıyordu. Böylece bu bölgeden savaş ganimetlerinin yanında uzun süre alacağı vergiler sayesinde ekonomik bir kaynak elde etmiş oluyordu. Asurlu kralın inşaatlarında çalışacak iş gücü de esir edilen insanlardan sağlanıyordu. Ayrıca Kummuh ülkesinden sedir ağacı ve canlı hayvan ihtiyacını da haraç olarak alıyordu.

KAYNAKÇA

- ADIGÜZEL, Ömer, GÜNER İbrahim, OCAK Ahmet vd., 2014, *Uygurluk Tarihi*, V. Baskı, Editör: İsmail Güven, Pegem Akademi Yayınları, Ankara
- AKKUŞ MUTLU, Suzan, 2015, “Çivi Yazılı Kaynaklar Işığında Asur ve Muşkilerin Anadolu’ya Hükmetme Çabaları”, *Akademik Bakış Dergisi*, 51
- AKURGAL, Ekrem, 2005, *Anadolu Kültür Tarihi*. IXX. Baskı, Tübitak Yayınları, Ankara
- ASTOUR, Michael, 1979, “The Arena of Tiglath-Pileser III’s Campaign Against Sarduri II (743 B.C.)”, *Assur II*
- BAHAR Hasan, 2011, *Eskiçağ Uygurlukları*, Kömen Yayınları, Konya
- BARNETT, R. D. 1975, Phrygia and the Peoples of Anatolia in the Iron Age. *CAH II/2*
- BELLİ Oktay, 2000a, Eskiçağ Dünyasının En Büyük Madenci Krallığı: Urartular, *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999)*
- BELLİ Oktay, 2000b, “Doğu Anadolu’da Urartu Yol Şebekesinin Araştırılması”, *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi ,1932-1999*
- BING J. D. 1987, *A History of Cilicia During The Assyrian Period*, Michigan
- BÜLBÜL, Cemil, 2014, “Eskiçağ Medeniyetlerinde Dünya Hâkimiyeti Düşüncesi”, *Turkish Studies*, 9/7
- ÇİLİNGİROĞLU, Altan, 1984, *Urartu ve Kuzey Suriye Siyasal ve Kültürel İlişkiler*, Ege Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, İzmir
- ÇİLİNGİROĞLU, Altan, 1997, *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, İzmir
- DE MARTINO, Stefano, 2006, *Hititler*, Erendiz Özbayoğlu (çev.), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara
- DESTI March, 2009, *Anadolu Uygurlukları*, Muna Cedden (Çev.), II. Baskı, Dost Yayınları, Ankara
- DIAKOV, V. ve Kovalev, S. 2008, *İlkçağ Tarihi, Ortadoğu Uzakdoğu Eski Yunan*, Özdemir İnce (çev.), C. I, Yordam Kitap Basımı, İstanbul
- DONBAZ, Veysel, 1990, *III. Adad-nerari’ye Ait Yazılı Stel, Two Neo-Assyrian Stelae in the Antakya and Kahramanmaraş Museums*, Toronto
- DÖRMER, F. K. 1990, *Nemrut Dağında Tanrıların Tahtları*, S. 31, TTK. Basımevi, Ankara
- ERZEN, Afif, 1992, *Doğu Anadolu ve Urartular*, III. Baskı, TTK Yayınevi, Ankara
- FRANKEL, D. 1979, *The Ancient Kingdom of Urartu*, The British Museum Press, London
- GALİL, G. 1992, “Conflicts Between Assyrian Vassals”, *SAAB*, VI,
- GOETZE, Albrecht, 1957, *Kulturgeschichte des Alten Orients: Kleinasien*. II. Baskı, München.
- GRAYSON, A. Kirk, 1987, “Assyrian Expansion Into Anatolia In The Sargonid Age (c.744-650 B.C)” *XXIVème Rencontre Assyriologique Internationale (XXXIV. Uluslararası Assirioloji Kongresi,6-10/VI/1987-İstanbul)*, Kongreye Sunulan Bildiriler, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

- GRAYSON, A. Kırk, 1991, *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC I (1114-859 B.C.), Vol. 2 (The Royal Inscriptions of Mesopotamia. Assyrian Periods, Vol. 2=RIMA 2)*. Canada: University of Toronto Press.
- GRAYSON, A. Kırk, 1996, *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC II (858-745 B.C.), Vol.3 (The Royal Inscriptions of Mesopotamia. Assyrian Periods, Vol. 3=RIMA 3)*. Canada: University of Toronto Press
- HAWKINS J. D. 1982a, “Kummuh”, *Reallexicon der Assyriologie*
- HAWKINS J. D. 1982b, “The Neo-Hittite States in Syria and Anatolia”, *CAH III/1*
- HAWKINS J. D. 1988, “Kuzi- Tesub and the ‘Great Kings ‘ of Karkamis”, *Anatolian Studies 38*
- KALAÇ M.- HAWKINS J. D. 1989, The Hieroglyphic Luwian Rock- Inscription of Malpınar. *Anatolian Studies XXXIX*, British Institute, Ankara
- KAYA Mehmet Ali, 2015, *İlkçağ Tarih ve Uygarlığı*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara.
- KHURT, Amelia, 2009, *Eski Çağ'da Yakınoğu*, Dilek Şendil (çev.), İş Bankası Kültür Yayınları, İzmir
- KINAL Füzuzan, 1998, *Eski Anadolu Tarihi*, TTK. Yayınevi, Ankara
- KIRSCHBAUM E. C. 2004, *Asurlular (Tarih, Toplum, Kültür)*, İlya Yayınevi, İzmir
- KLOCK-FONTANILLE, Isabella, 2005, *Hititler*. Nuriye Yiğitler (çev.), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara
- KÖROĞLU Kemalettin, 1996, *Urartu Krallığı Döneminde Elaziğ (Alzi) ve Çevresi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul
- KÖROĞLU Kemalettin, 2010, *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, İletişim Yayınları, İstanbul
- KRAMER Samuel Noah, 1975, *Mesopotamien- Frühe Staaten an Euphrat und Tigris*, Rowohlt Verlag, Hamburg
- KURT Mehmet, 2009, “Yeni Asur Devleti'nin Kuzey Yayılımı ve Doğu Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası”, *Fırat Üniversitesi Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Dergisi*, C. 8, S.1
- KURT Mehmet, 2010a, “Tabal Ülkesi'nin Politik ve İdari Yapısı”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23/2010
- KURT Mehmet, 2010b, “II. Sargon Devri Kaynakları Işığında Güney Anadolu ve Toros Dağları Bölgesi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 29, S. 48,
- LIVERANI M. 1995, *Neo-Assyrian Geography*, Università di Roma, Dipartimento di scienze storiche, archeologiche e antropologiche dell'Antichità, Roma
- LLOYD, Seton, 2012, *Türkiye'nin Tarihi Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları*, Ender Varinlioğlu (çev.), 22. Baskı, Tübitak Yayınları, Ankara
- LUCKENBILL David D., 1926, *Ancient Records of Assyriaand Babilonia, VOL. I (ARAB I)*, The University of Chicago Press, Chicago
- LUCKENBILL David D., 1927, *Ancient Records of Assyriaand Babilonia, VOL. II (ARAB II)*, The University of Chicago Press, Chicago
- MACQUEEN J. G. 2013, *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, Esra Davutoğlu (çev.), III. Baskı. Arkadaş Yayınları, Ankara
- MANSEL, Arif Müfid, 2011, *Ege ve Yunan Tarihi*. IX. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

- MAXWELL-HYSLOP, K. R. ve Mallowan, M. E. L. 1974, “Assyrian Sources of Iron”, *Iraq*, 36 (1-2),
- MEMİŞ, Ekrem, 2012a, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, III. Baskı, Ekin Kitabevi, Bursa
- MEMİŞ, Ekrem, 2012b, *Eskiçağda Mezopotamya (En Eski Çağlardan Asur İmparatorluğunun Yıkılışına Kadar)*, II. Baskı, Ekin Kitabevi, Bursa
- MEMİŞ, Ekrem, 2013, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, XII. Baskı, Ekin Kitabevi, Bursa
- MEMİŞ Ekrem ve BÜLBÜL, Cemil, 2014, *Eskiçağda Göçler*, Ekin Kitabevi, Bursa.
- MUNN-RANKIN, J. M. 1975, “Assyrian Military Power - 1300-1200 B.C.”, *CAH II-2*
- OLMSTEAD A. T., 1923, “The Assyrians in Asia Minor”, *Anatolian Studies Presented to Sir W. M. Ramsay (Edited by W. H. Buckler, W. M. Calder)*
- ÖZGÜÇ, Nimet, 1987a, “Samsat Mühürleri”, *Bellekten*, C. LI, S. 200, Türk Tarih Kurumu Yayınları
- ÖZGÜÇ, Nimet, 1987b, "Sümeysat Definesi", *Bellekten*, C. IL, S. 195, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- ÖZKAN, Savaş, 1993, “Kummuh/Kumaha”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*. S. VIII, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları
- PAYNE, Margaret R., 2006, *Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul
- ROST, P. 1893, *Noach Einmal Das Bit-Hilani und Die Assyrische Saule*, Leipzig
- SAGGS, H. W. 1990, *The Might That Was Assyria*, New York:St.Martin's Press
- SALVINI Mirco, 1995, “Some Historic-Geographical Problems Concerning Assyria and Urartu. *Neo-Assyrian Geography*, (ed.) Mario Liverani, Roma, Università di Roma “La Sapienza”, Dipartimento di Scienze storiche, archeologiche antropologiche dell' Antichità, Roma: Quaderni di Geografia Storica 5,
- SALVINI Mirco, 2006, *Urartu Tarihi ve Kültürü*, Belgin Aksoy (çev.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları,
- TEKİN Oğuz, 2010, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- TOPDEMİR Hüseyin Gazi-Özsoy, Seda, 2013, *Uygarlık Tarihi*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara
- SEVER, Hüseyin, 2008, *Asur Tarihi*, III. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul
- SEVİN Veli, 2003, *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul
- THOMPSON R. C. 1940, “A Selection from the Cuneiform Historical Texts from Nineveh 1927-32”, *IRAQ*, VII/2,
- UMAR, Bilge, 1982, *Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi*, C. I, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir.
- YILDIRIM Recep, 2000, *Başlangıçtan Aydınlanma Dönemine Kadar Uygarlık Tarihi*, Tübitay Yayınları, İzmir
- YİĞİT, Turgut, 2000, “Tabal”, *AÜDTCF Dergisi*, 40, (3-4),
- WAFLE M. 1986, Die Auseinandersetzungen Zwischen Urartu und Assyrien, *Xenia 17*, Konstanz.
- WISEMANN D. J. 1956, A Fragmentary Inscription of Tiglath- Pileser III from Nimrud. *Iraq 18*,
- ZIMANSKI P. E. 2004, *Urartu Krallığı ve Topografya*, Urartu: Savaş ve Estetik G. Pulhan (çev.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul